

1990-1

Jaargang 9

STIELZ

Nummer 1

TIJDSCHRIFT OVER DE GESCHIEDENIS VAN DE LEIDSE INDUSTRIE

Column H.B.G. Casimir

Textielfabriek Van Heukelom

Sijthoff/De Koster: een terugblik

Stiel doet beroep op W.O.B. inzake Meelfabriek

COLOFON

Stielz Jaargang 9 Nummer 1

Stielzaken is een uitgave van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel), Hogewoerd 125 2311 HK Leiden, tel. 071 - 5125877. Een jaarabonnement kost minimaal fl. 20,- voor vier nummers. Het verschuldigde bedrag kan worden overgemaakt op bankrekening 33.55.36.018 of girorekening 10.39.391. Donateurs van Stiel ontvangen het blad gratis. Nieuwe donateurs kunnen zich voor minimaal fl. 27,50 per jaar aanmelden bij het secretariaat.

Redactie

Eric Jan Weterings, Palestrinastraat 13-hs, 1071 LC Amsterdam, tel. 020 - 6648296

Foto's: Niek Bavelaar, Hugo de Grootstraat 28, 2311 XK Leiden, tel. 071 - 5149863 of 071 - 5275001

Vormgeving: Sophie Verburgh, Palestrinastraat 13-hs, 1071 LC Amsterdam
Distributie: K. Ravensbergen, Snippenhoek 4 2317 WX Leiden, tel. 071 - 5212605

Druk binnenwerk: Drukkerij Brero, Leiden
Druk omslag: Albani Drukkers bv, Den Haag
Ontwerp omslag: Donna Smith, Den Haag
E-mail Stielz: sooph@wx.nl

Bestuur

Ing. H.J. Budel, Buijzerderf 25, 2251 MS Voorschoten, tel. 071 - 5619659 (voorzitter).
J.J. Gijsman, Hogewoerd 125, 2311 HK Leiden, tel. 071 - 5125877 (secretaris)
G. Barentsen, Maastrichtsestraat 88, 2587 XH Den Haag, tel. 070 - 3553729 (penningmeester)

Drs. E. van Beijnen-Wentink, Van Oldenbarneveltplantsoen 21, 2253 WV Voorschoten, tel. 071-5768561
W. Burgers, Meeuwenlaan 12, 2211 KP Noordwijkerhout, tel. 0252 - 373481 (voorzitter taakgroep selectie)
Dr. T. Dijs, Loevestein 41, 2352 KP Leiderdorp, tel. 071 - 5891038
Mr. D.E. Krantz, Swammerdampad 81, 2334 DA Leiden, tel. 071 - 5173148
E. Smidt-Adank, Constantijn Huygenslaan 51, 2332 TS Leiden, tel. 071 - 5769454 (tweede secretaris)
Drs. H.D. Tjalsma, Marelaan 55, 2341 LC Oegstgeest, tel. 071 - 5154470 (vice-voorzitter)

Medewerkers aan dit nummer:

Ingrid Alkemade is interieurarchitecte BMA.
Ger Barentsen is voormalig internationaal verkoper en penningmeester van Stiel.
Henk Budel is organisatieadviseur in ruste en voorzitter van Stiel.
Wibo Burgers is journalist/publicist en voormalig adjunct-hoofdredacteur van het Algemeen Nederlands Persbureau (ANP).
H.B.G. Casimir is oud hoogleraar en voormalig hoofd van het Natlab van Philips.
Joop Gijsman is voormalig ondernemer te Leiden en secretaris van Stiel.
Erik de Jong is jurist en historicus, verbonden aan de Rijksuniversiteit Leiden. Hij werkt op de afdeling Encyclopedie van de Juridische Faculteit.
Eric Jan Weterings is historicus. Hij is werkzaam als financieel-economisch redacteur bij het ANP.

Foto omslag:

Het 'Kabinet van natuurkundige werktuigen' aan het Steenschuur omstreeks 1890, dat later door prof. dr. H. Kamerlingh Onnes werd omgedoopt in 'Natuurkundig Laboratorium'. Na de pensionering van Kamerlingh Onnes (1853-1926) besloot de Leidse universiteit in 1923 het inmiddels sterk gegroeide complex naar de beroemde fysicus te vernoemen. De foto is vermoedelijk gemaakt door J. Goedeljee (1824-1905). Foto: Gemeentearchief Leiden, prentverzameling 15102. Met dank aan W. Postel.

REDACTIONEEL

"Moesten we dat nou wel doen? Straks krijgt Stiel het verwijt teveel pretenties te hebben," verzuchtte recentelijk een lichtelijk verontruste voorzitter. Voorwerp van zijn zorg was de zinsnede 'Tijdschrift over de geschiedenis van de Leidse economie', die vanaf heden het omslag van dit periodiek siert. Na ampel beraad werd besloten de zin toch maar te laten staan, omdat de vlag hopelijk de lading dekt. Stiel probeert een blad te maken dat niet alleen voor haar donateurs interessant is, maar ook voor in de recente Leidse geschiedenis geïnteresseerden die niet de aandrang hebben om zich bij de stichting aan te sluiten. Inhoudelijk verandert in de praktijk nog niet veel. Alleen het 'club-nieuws' komt in een duidelijk kader achterin het blad. Een grote verandering is wel de chique omslag, die vanaf heden het blad siert. Dankzij sponsoring van Uitzendbureau Luba is het mogelijk een fraaie foto uit het Leidse gemeentearchief af te drukken in zogenoemde duotone. Luba presenteert zich op passende wijze op het binnenomslag van Stielz met een

overzicht van de logo's die dit Leidse uitzendbureau in de afgelopen dertig jaar gebruikte. De keuze voor een historische foto van het Kamerlingh Onnes Laboratorium aan het Steenschuur op de omslag is geen toevallige. Uit verschillende bijdragen wordt duidelijk dat de toekomst van dit monument van wetenschap, bedrijf en techniek onzeker is. De 'gastkolommen' worden deze keer verzorgd door een van de meest vooraanstaande Nederlandse geleerden van deze eeuw. H.B.G. Casimir studeerde in de jaren twintig in het Kamerlingh Onnes, om er vervolgens enige tijd als hoogleraar te werken. Vorig jaar bezocht hij het laboratorium voor de (voorlopig?) laatste keer. Een vraaggesprek met mevrouw M.J.A. de Koster tenslotte neemt een fors aantal kolommen in beslag. Zij is een van de laatste nazaten uit de bekende Leidse industriëlfamilies Sijthoff (uitgeverij) en De Koster (meelfabriek De Sleutels), die de hoogtijdagen van haar voorgelacht bewust meemaakte.

Eric Jan Weterings

INHOUD

Kwaliteit	3
Kamerlingh Onnes Laboratorium	4
Gastkolommen	7
Vraaggesprek mw. de Koster	8
Innemende behuizing	10
Textielfabriek Van Heukelom	12
Wandeling langs 'top 20'	15
NEM vertrokken	16
Museum voor energietechniek	17
StielZaken	18

KWALITEIT

Nederland heeft een tweede gouden eeuw gekend. Veel vreedzamer dan de eerste. Die glorieuze periode, grofweg van 1870 tot 1930, draaide vooral om de Leidse natuurkunde. De natuurkundigen Pieter Zeeman (Nobelprijs 1902) en Hendrik Lorentz (Nobelprijs 1902) deden hun onderzoek in wat nu heet het Kamerlingh Onnes Laboratorium. Voortbouwend op het theoretisch natuurkundig onderzoek van de Leidse fysicus Johannes van der Waals (Nobelprijs 1910), slaagde in 1908 Heike Kamerlingh Onnes (Nobelprijs 1913) er als eerste in op deze plek het gas helium vloeibaar te maken. Met zijn assistent, Gilles Holst, ontdekte hij hier vervolgens in 1911 de supergeleiding.

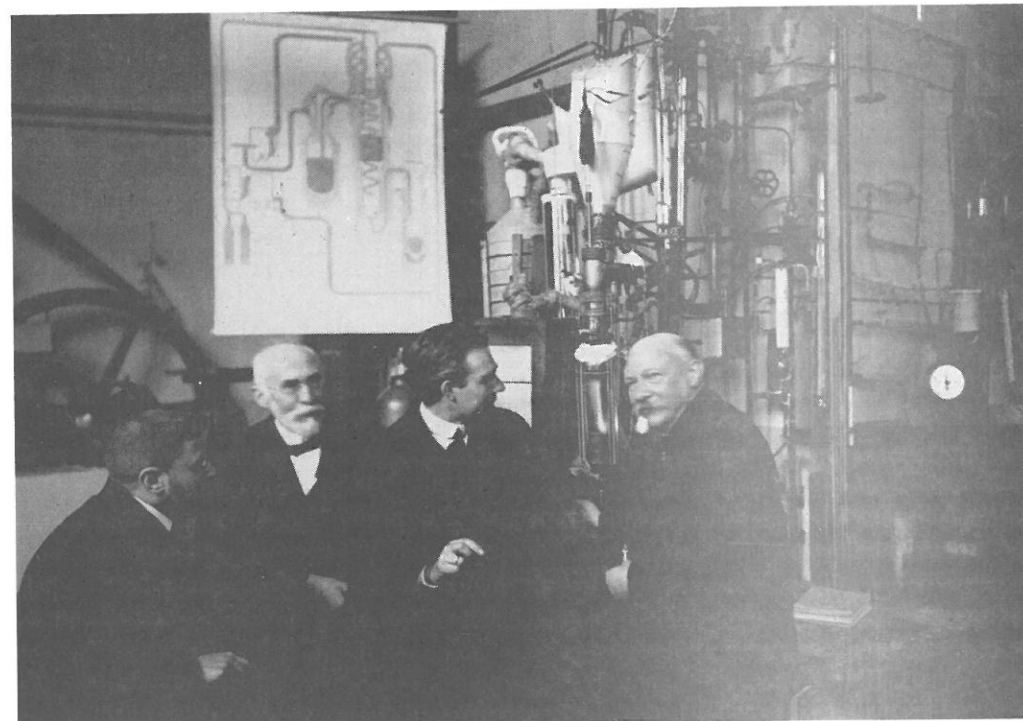
Vorig jaar werd het laboratorium verlaten en de universiteit zit nu in haar maag met het belangrijkste monument van de gouden eeuw der Leidse wetenschap. Stiel, altijd op de bres voor monumenten van bedrijf en techniek, maakt zich daar zorgen over, want een monument dat geen bestemming heeft, verkeert in gevaar. Is zo'n laboratorium een vreemde eend in de bijt van het door Stiel gehoeide industrieel erfgoed van Leiden? Neen, want net als in de eerste gouden eeuw, lagen aan de behaalde successen ook innovaties van bedrijf en techniek ten grondslag en daarbij heeft het Kamerlingh Onnes Laboratorium een grote rol gespeeld.

Wat achter de muren van het gebouw aan het Steenschuur gebeurde, was dat Kamerlingh Onnes hier een op industriële wijze functionerend onderzoeksbedrijf stichtte. Een bedrijf waarin gassen in grote hoeveelheden vloeibaar werden gemaakt en benut als koelmiddel om weer andere gassen vloeibaar te maken. Door deze trapsgewijze aanpak daalde de temperatuur steeds verder. De instrumenten die hij nodig had, waren wel in de handel, maar niet van voldoende kwaliteit. Kamerlingh Onnes loste dit probleem op door zijn eigen instrumentmakers op te leiden. Die vakmensen konden zelf alle instrumenten en apparaten maken die het laboratorium nodig had.

Kamerlingh Onnes was aan het Steenschuur behalve wetenschapper, manager van een veelzijdig bedrijf. Hij stippelde voor vele jaren systematisch en grondig onderzoek uit. De Leidse hoogleraar bereikte daarmee ook het geplande resultaat: met het vloeibaar maken van het gas helium was Leiden in 1908 alle concurrenten voor. De betekenis hiervan ging veel verder dan het winnen van een wedloop: hier werd voor het eerst in de geschiedenis 'big science' bedreven. Historisch gezien, vergelijkbaar met een onderneming als de huidige reusachtige cyclotron in Genève, het miljardenproject van de CERN, (de Europese organisatie voor fundamenteel onderzoek van de materie).

Kan de Leidse Universiteit, die koerst op kwaliteit, zich een betere plek dan het Kamerlingh Onnes Laboratorium wensen voor een aan de natuurwetenschappen gewijde dependance van het Leidse Academisch Historisch Museum? En als de Universiteit toch blijft vinden dat zij met het historisch Laboratorium in haar maag zit, waarom komt dan het Boerhaave Museum niet in beweging? Het roerend erfgoed van de Leidse natuurkunde (instrumenten, foto's, documentatie) heeft het al onder zijn hoede.

Henk Budel

V.l.n.r. de hoogleraren P. Ehrenfest, H.A. Lorentz, N. Bohr en H. Kamerlingh Onnes tijdens een demonstratie van vloeibaar helium op 25 april 1919, ter gelegenheid van het 17e Nederlands natuurkundig en geneeskundig congres in Leiden. Foto: Academisch Historisch Museum Leiden (-AHM).

KAMERLINGH ONNES LABORATORIUM

Monument van bedrijf en wetenschap

Vorig jaar vertrok de laatste Leidse natuurkundige uit het Kamerlingh Onnes Laboratorium naar het nieuwe Huygenslaboratorium buiten de stad. Het oudste deel van het laboratorium aan de Steenschuur bleef leeg en doods achter. De toekomst van dit monument uit 1859 is onzeker, want de Leidse universiteit denkt niet dat ze de ruimten ooit nog nodig zal hebben.

Het laboratorium herinnert aan vele glorieus momenten uit de geschiedenis van de natuurkunde. Wat velen zien als een hoogtepunt daarvan is dat Gilles Holst, werkend in opdracht van professor Heike Kamerlingh Onnes, het verrassende verschijnsel supergeleiding hier in 1911 voor het eerst waarnam. Toen Holst een draad van gestold kwik met vloeibaar helium afkoelde tot temperaturen beneden min 269 graden Celcius zag hij tot zijn verrassing dat de elektrische weerstand van de draad verdween. De stroom bleef lopen, maar er was geen meetbare spanning tussen de uiteinden van het kwik. Natuurkundigen op de gehele wereld proberen, tot op de dag van vandaag, alle raadsels van de supergeleiding te doorgronden. Supergeleiding maakte ook de elektromagneten mogelijk die nu in de drie of vier toplaboratoria van de wereld worden gebruikt voor kernfusie. Dat is het proces waarbij men de onuitputtelijke energiebron van de zon op aarde nabootst.

Hoewel supergeleiding iets was dat niemand verwachtte,

zou Kamerlingh Onnes de ontdekking niet toevallig hebben genoemd. Er bestaat nog een foto van de geleerde op al oudere leeftijd, een kalende man met een massieve kop, die met één hand op zijn knie op een kruk zit bij de liquefactor, een ingewikkelde installatie om het gas helium vloeibaar te maken. Fronsens kijkt hij naar de fotograaf, die wel onder de indruk zal zijn geweest van de professor en Nobelprijswinnaar, een man die zijn hele leven lang precies wist wat hij wilde in zijn laboratorium. Hij zei daarover: "Door meten tot weten", zou ik als zinspreuk boven elk fysisch laboratorium willen schrijven."

Vóór Kamerlingh Onnes in 1882 als negenentwintigjarige professor werd, moesten de onderzoekers zich bij dat meten nog behelpen met antieke instrumenten, touwtjes, lakjes en zelfgeblazen glaswerk. De jonge hoogleraar doopte het laboratorium van 'Kabinet van natuurkundige Werktuigen' om tot kortweg: 'Natuurkundig Laboratorium' en maakte het in de jaren die volgden tot één van de meest vooraanstaande onderzoekslaboratoria in Europa en Amerika.

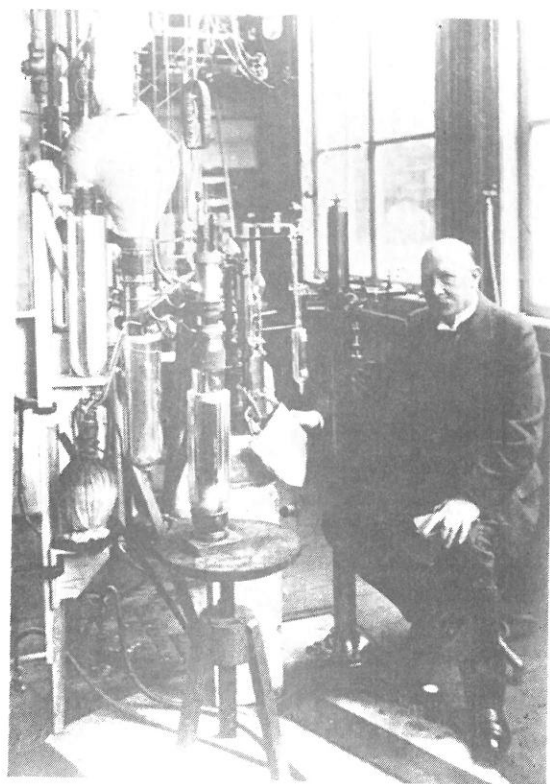
Blauwe jongens

Het bijzondere, dat achter de muren van het gebouw aan het Steenschuur gebeurde, was dat Kamerlingh Onnes hier voor het eerst in de geschiedenis van de wetenschap een industrieel bedrijf voor natuurkundig onderzoek op poten zette. Hij richtte een deel van zijn laboratorium in als een fabriek waar gassen vloeibaar werden gemaakt als koelmiddel om weer andere gassen vloeibaar te maken, een trapsgewijze aanpak waarbij de temperatuur steeds dieper daalde. De meetinstrumenten die hij nodig had, waren wel in de handel, maar bleken niet precies genoeg. Hoe loste hij die problemen op? Kamerlingh Onnes richtte een school op voor instrumentmakers. Met de school voorzag hij zijn laboratorium van vakmensen: zijn 'blauwe jongens' - vanwege de blauwe overalls die ze droegen - konden, onder leiding van kundige 'meesters', zelf alle instrumenten maken die het laboratorium nodig had.

Kamerlingh Onnes was aan het Steenschuur manager van een veelzijdig bedrijf waarvoor hij veel kapitaal nodig had en ook bij elkaar kreeg. Hij kon daardoor voor vele jaren systematisch en grondig onderzoek uitstippelen. Dat onderzoek had succes: met het vloeibaar maken van het gas helium was Leiden in 1908 alle concurrerende laboratoria ter wereld voor. Lang bleef Leiden ook de enige plek waar voldoende vloeibaar helium beschikbaar was om veel en stelselmatig onderzoek te doen. Daarom zou Kamerlingh Onnes de ontdekking van supergeleiding in dit laboratorium dan ook geen toeval hebben genoemd.

Historische atmosfeer

In 1923, na de pensionering van Kamerlingh Onnes, besloot de Leidse universiteit het laboratorium, als een eerbewijs aan zijn schepper, Kamerlingh Onnes Laboratorium te noemen. Vandaag beletten grote bossages de voorbijganger het zicht op de strenge gevel en de vele hoge ramen van het oorspronkelijke laboratorium, dat in 1859 is ontworpen door Henry F.G.N. Camp, architect van koning Willem III.

Binnen is in de historische ruimte nog de liquefactor te zien, de installatie waarmee Kamerlingh Onnes voor het eerst helium vloeibaar maakte. Ook het hoofdtrappenhuis met hardstenen vloer en plinten, dat zijn licht ontvangt van een daglichtlantaarn, roept de historische atmosfeer op. Het laboratorium breidde sinds 1859 ettelijke keren uit, vaak door toedoen van Kamerlingh Onnes. In 1922 besloot men bijvoorbeeld een grote collegezaal aan het laboratorium te bouwen. De kostbare bekleding van de collegebanken, de gietijzeren balusters, de bronzen deuren, het klassieke stucwerk en het indrukwekkende cassettenplafond weerspiegelen nog de glorie van de Leidse natuurkunde.

Henk Budel

Met dank aan prof. dr. H.B.G. Casimir voor het doorlezen van deze tekst en het maken van een aantal opmerkingen die de historische juistheid van het bovenstaande ten goede zijn gekomen.

Geraadpleegde literatuur:

H.B.G. Casimir, *Het toeval van de werkelijkheid*, Amsterdam, 1983.

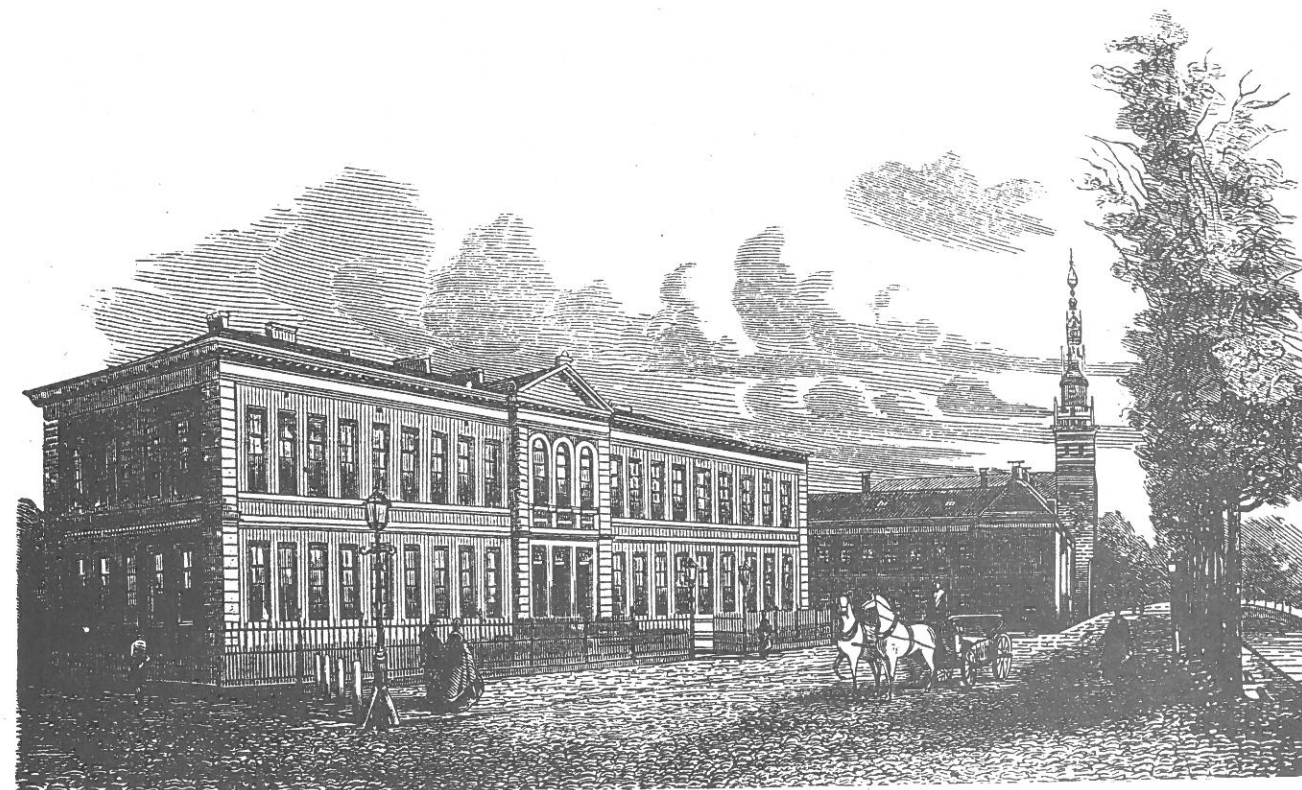
P. v.d. Corjan en G. Steenmeijer (red.), *De rijksbouwmeesters. Twee eeuwen architectuur van de rijksgebouwdienst en zijn voorlopers*, Rotterdam, 1995.

J. Dröge e.a. (red.), *Architectuur & Monumentengids Leiden*, Leiden, 1996.

H. Opmeer, Objectomschrijving in het kader van het MSP-project van de provincie Zuid-Holland, Den Haag, 1996 (niet gepubliceerd).

W. Otterspeer, *De Wiekslag van hun Geest*, Den Haag, 1992.

Universiteit en architectuur. Ontwerpen voor de Leidse Universiteit 1600-1900, Tentoonstellingscatalogus Rijksuniversiteit Leiden, 1979.

Gravure uit 1859 van het toen splinternieuwe Fysisch, Chemisch, Anatomisch en Physiologisch Laboratorium te Leyden.

Afbeeldingen: Academisch Historisch Museum Leiden

DE WERELD OM JE HEEN.

Leidsch Dagblad

Rooseveltstraat 82, 2321 BN Leiden, tel. (071) 535 63 56

Gastkolommen

"VAARWEL COLLEGEZAAL, VERWACHT EEN ANDER HEER"

Nadat elders in dit nummer al werd gepleit voor behoud van het Kamerlingh Onnes Laboratorium, komt in de gastkolommen een van de bekendste 'bewoners' van het pand aan het woord. H.B.G. Casimir begon in 1926 zijn studie natuurkunde in Leiden, waar hij op dertig-jarige leeftijd tot hoogleraar werd benoemd. Later werd hij directeur van het Philips Natuurkundig Laboratorium (het bekende Natlab) en lid van de raad van bestuur van Philips. Casimir werkte in Leiden samen met drie grote figuren uit de twintigste-eeuwse natuurkunde: Niels Bohr, Wolfgang Pauli en Paul Ehrenfest.

Het bij benadering rechthoekige gebied dat wordt begrensd door Steenschuur, Nieuwsteeg, Zonneveldstraat en Langebrug heeft een roemrijk verleden en een onzekere toekomst. De ontplofing van een kruitschip in 1807 had gezorgd voor grondige verwoesting en op het daarna braakliggende terrein vestigde de Leidse Universiteit in de loop van de negentiende eeuw een aantal laboratoria en practicumzalen ten behoeve van de fysica, de chemie en de medicijnen, in het bijzonder de anatomie en de fysiologie.

De fysica, geleid door Heike Kamerlingh Onnes, eminent geleerde maar tevens een uiterst voortvarende en handig manoeuvrerende organisator, ontpopte zich als een soort van koekoeksjong. De ene afdeling na de andere kwam in de knel en nam de wijk naar elders en Kamerlingh Onnes ontfermde zich over de vrijkomende ruimte. Ook werd er telkens bijgebouwd. Toen ik in 1926 mijn studie begon was het hele gebied aan de fysica gewijd met één uitzondering: aan de Zonneveldstraat stond een afzonderlijk gebouw, het fysiologisch laboratorium, waar Willem Eindhoven van 1886 af de scepter zwaaide. Een groot bouwproject, dat in 1918, dus kort na de eerste wereldoorlog, was begonnen, was in 1926 al enige jaren voltooid. Een paradepaardje was daarbij de nieuwe collegezaal. Die is er nog steeds. Ik heb er in 1927 college gelopen en in 1997 voor het laatst een aantal voordrachten bijgewoond. De zaal was intussen vrijwel niet veranderd. Voor mij was vooral van belang het nieuwe - althans geheel vernieuwde - gebouwtje op de NO-hoek van het terrein. Het bevatte het Instituut voor theoretische Natuurkunde en de leeskamer Bosscha. Het was het domein van mijn latere promotor, de theoreticus Paul

Ehrenfest, en was jarenlang mijn 'pied-à-terre' in Leiden.

Na de tweede wereldoorlog kwam het opnieuw tot een grote verbouwing. Het fysiologisch laboratorium werd gesloopt. Ook het theoriegebouwtje verdween. Langs Langebrug en Zonneveldstraat verrezen wat fabrieksachtige bouwwerken. Dit indrukwekkend complex van laboratoria en leslokalen, van werkplaatsen en glasblazerijen, geheel in dienst van onderzoek en onderricht in de fysica, is een levend monument voor de grote Kamerlingh Onnes en draagt thans met recht zijn naam. Is een levend monument? Ik zou moeten schrijven 'was een levend monument' want reeds is de uittocht naar een locatie 'ergens in de polder' bijna voltooid en weldra zullen de levensgeesten van de eens zo vruchtbare rechthoek zijn geweken. Wat moet er gebeuren?

Enkele toestellen kunnen worden ondergebracht in het Boerhaave Museum. In de wat warrige achterblijvende gebouwen kan men nog veel sporen van oude prestaties terugvinden. Hier stond de eerste vloeibare-lucht-installatie, daar de eerste heliumliquefactor en zo meer. Het is goed wanneer men er af en toe aan herinnerd wordt. Maar de werkelijke betekenis van Kamerlingh Onnes laat zich niet vereeuwigen door materiële objecten, ze leeft voort in het werk van allen die op het gebied van lage temperaturen werkzaam zijn.

En de collegezaal? Aan het einde van de bovenvermelde reeks voordrachten besloot ik een kort dankwoord met de woorden "Vaarwel collegezaal, verwacht een ander heer". Ik vrees echter dat het de slopershamer wordt.

H.B.G. Casimir

Nazaat rekent af met mythes:

"SIJTHOFF BEGON NIET ALS ARME SLOEBER"

Sijthoff, Hartevelt, Le Poole, Krantz en De Koster. Het is slechts een handvol bekende namen van families die generaties lang het beeld bepaalden van de Leidse industrie. De ondernemingen zijn veelal al lang ter ziele, maar nazaten koesteren de herinnering aan hun voorgelacht. Een van hen is mevrouw M.J.A. (Rita) de Koster, in wie twee lijnen uit de geschiedenis van de Leidse industrie samenkomen. Zij is een achterkleinkind van oprichter A.W. Sijthoff van de gelijknamige drukkerij/uitgeverij ("mijn moeder was een kleindochter van 'AWS', zoals wij hem in de familie noemen") en een kleindochter van oprichter Arie de Koster van meelfabriek De Sleutels. Ook haar vader, ooms en broers gaven jarenlang leiding aan het bedrijf. Graag wil zij een aantal hardnekkige misverstanden over beide ondernemingen uit de wereld helpen, zonder overigens te pretenderen de bron te zijn waaruit geschiedschrijvers kunnen putten. Al jarenlang verricht zij onderzoek naar de historie van haar familie.

Mevrouw De Koster groeide op aan de Witte Singel in een pand vlakbij het (aanvankelijk door Sijthoff uitgegeven) Leidsch Dagblad, waar haar grootmoeder, vader en broer commissaris en aandeelhouder waren. "Mijn vader was directeur van de meelfabriek, waar hij elke dag op de fiets naar toeging vanaf ons huis aan de Witte Singel 24. Later moest dat pand plaatsmaken voor de universiteitsbibliotheek. De koepel is gebouwd op het graf van onze fox-terriër."

"Als kind kwam ik regelmatig bij het Leidsch Dagblad. Mijn vroegste herinnering is die aan de installatie van een draadloze telegraaf bij de krant. Dat moet in het begin van de jaren twintig zijn geweest, toen ik een jaar of vier oud was. Verder herinner ik me levendig de installatie van een nieuwe rotatiepers, toen ik ongeveer acht was. Dat maakte op die leeftijd grote indruk. Van de uitgeverij Sijthoff hoorde ik pas veel later. Die werd voortgezet door een andere tak van de familie."

Hoewel ze weinig met de uitgeverij in aanraking kwam, kan mevrouw De Koster aan de geschiedschrijving over het bedrijf nog wel iets bijdragen. Met behulp van vakhistorici en etnologen probeert zij kwartierstaten van haar voorgelacht bijeen te krijgen. "Ik doe zelf ook archiefonderzoek, waarbij ik inmiddels in de zestiende eeuw ben beland. Tijdens mijn speurtochten kwam ik een aantal hardnekkige misverstanden over de familie Sijthoff op het spoor, die in verschillende publicaties steeds weer opdoken."

Sijthoff

Vorig jaar verscheen van de hand van Nop Maas onder de titel 'Altyt waek saem' een biografische schets van drukker en uitgever A.W. Sijthoff (1829-1913). Het boekje verscheen in een oplage van 250 exemplaren bij de Maatschappij voor Nederlandse letterkunde. "De schrijver is nog bij mij langs geweest voor informatie, maar hij herhaalt een aantal onjuiste verhalen die in een gedenkboek ter gelegenheid van het veertigjarig bestaan van de uitgeverij voor het eerst opdoken. Ik wil die graag rechtzetten."

"Ten eerste beweert Maas dat AWS werd geboren in een 'gevestigde' familie en dat zijn vader de grootste brood- en banketbakker van Leiden was. Over dat 'gevestigde' heb ik mijn twijfels, want uit genealogisch onderzoek blijkt dat in de familie beroepen voorkwamen als smid en tuinman. Verder is een inventaris bekend van de bakkerij,

waarin sprake is van een koekbakker. Er is geen enkele aanwijzing dat de man ook broodbakker is geweest. Ook blijkt nergens uit dat hij de grootste was in Leiden."

Een volgend punt van kritiek is de mededeling dat AWS toen zijn vader in 1843 overleed het gymnasium verliet. "Dat roept ten onrechte het beeld op van de arme krantenjongen die van school moest en het vervolgens tot miljonair schopte. Uit bronnen blijkt dat AWS zich twee dagen na het overlijden van zijn vader inschreef bij het gemeentelijk gymnasium in Leiden. Waarschijnlijk is het initiatief daartoe uitgegaan van een aangetrouwde oom die als voogd optrad. Die man was predikant en ik stel me zo voor dat hij AWS suggereerde naar het gymnasium te gaan om dat ook te kunnen worden. Dat laatste is maar een brainstorm, want dat weet ik gewoon niet. Duidelijk is wel dat AWS zich snel moest inschrijven, omdat het schooljaar op het punt stond te beginnen."

"Ook de suggestie dat AWS de school moest verlaten is niet juist. Het onderwijs was enorm in beweging in die jaren. De oude Latijnse school was net omgevormd in het gymnasium. Het was kort gezegd een zootje, want er moesten een heleboel nieuwe vakken worden gegeven, waarvoor nog geen gekwalificeerde docenten beschikbaar waren. De klas van AWS had maar 24 leerlingen. Na een jaar en een kwartaal ging hij van school. Ik denk dat hij er gewoon genoeg van had."

Verder blijkt volgens mevrouw De Koster duidelijk dat de moeder van AWS na het overlijden van haar man niet als arme weduwe achterbleef. "Die moeder was G.C. Bertrand (1808-1883), die afkomstig was uit een welgestelde familie. Uit bronnen blijkt dat het vermogen van haar vader naar huidige maatstaven omgerekend ongeveer drie miljoen gulden bedroeg."

"Als laatste heb ik kritiek op de mededeling in het boekje van Maas dat AWS in Parijs 'het boekenvak' ging bestuderen. In het gedenkboek ter gelegenheid van het veertigjarig bestaan is sprake van het bestuderen van 'nieuwe druktechnieken'. Ook hier blijkt weer dat hij niet onbemiddeld was. Hoe kan een arm jongetje anders een paar maanden in Parijs gaan studeren?"

Tot grote ergernis van mevrouw De Koster worden veel fouten over het begin van Sijthoff's leven door auteur W. Wennekes herhaald in een recent verschenen gedenkboek over de Haagsche Courant. "Niet alleen de fouten over de schoolloopbaan van AWS, maar ook over

zijn voorgelacht schrijft hij klakkeloos over uit eerder verschenen publicaties. Er staat echt je reinste onzin. Alsof al die jaren historisch onderzoek voor niets zijn geweest!"

Meelfabriek

Mevrouw De Koster heeft zelf nooit direct met de meelfabriek te maken gehad. Waar haar broers als vanzelfsprekend de zaak in rolden, koos zij een andere weg. "Ik geloof dat mijn vader mij wel graag aan het hoofd van het laboratorium had gezien, maar ik had andere plannen." Na haar studie werd ze uiteindelijk wetenschappelijk hoofdmedewerker culturele antropologie aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam.

De behoudsacties voor de meelfabriek volgt ze met belangstelling, zonder daar een actieve rol in te spelen. "Ik ben lid van de Vereniging Oud Leiden en donateur van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden, maar daar blijft het bij. Enige tijd geleden kwam ik door puur toeval op een bijeenkomst over de meelfabriek terecht. Tot mijn grote verbazing ontving men mij zo'n beetje als eregast. Die mensen vonden het prachtig om de laatste der mohicanen van de familie De Koster in hun midden te hebben."

In het in 1990 verschenen boek 'Leids Fabrikaat' staat een hoofdstuk over de meelfabriek, waarin volgens mevrouw De Koster een aantal onjuistheden en onvolledigheden is geslopen. In het boek worden slechts vier De Koster genoemd die aan het hoofd stonden van het bedrijf, terwijl dat er zes waren.

Als eerste omissie noemt ze D.J.J. de Koster (1873-1929), een zoon van oprichter Arie de Koster. "Oom Jo, zoals hij in de familie bekend was, wordt een keer kort genoemd, terwijl hij jarenlang directeur was. Verder ontbreekt mijn oudste broer Arie Donald (1911-1989), beter bekend als Don. Hij is maar een beperkt aantal jaren actief geweest in Leiden, maar hij werkte lange tijd in het filiaal in Rijswijk." Tenslotte ontbreekt Gustaaf Adolf de Koster (1879-1906), die ook maar korte tijd aan de fabriek was verbonden. "Oom Dolf overleed plotseling in 1906. Mijn vader Arie (1875-1956) zat op dat moment als consul in Singapore.

Mijn grootvader vroeg hem voor een jaar terug te komen om bij te springen in de fabriek. Voor mijn vader het wist, was hij opeens meelfabrikant."

Over de oprichting van de meelfabriek in 1884 meldt Leids Fabrikaat dat het initiatief uitging van A.J. Koole, die een compagnonschap sloot met Arie de Koster. Koole overleed kort na de oprichting, waarna zijn erfgenamen werden uitgekocht. Mevrouw De Koster kent een andere lezing van de ontstaansgeschiedenis. "In

een jubileumboekje dat in 1935 verscheen bij het 50-jarig bestaan van de fabriek, vertelt mijn vader dat mijn grootvader de oprichter en drijvende kracht is geweest. Zo heb ik het verhaal ook altijd in de familie horen vertellen, maar helaas kan ik mijn broers er niet meer naar vragen."

Een laatste fout in Leids Fabrikaat staat volgens mevrouw De Koster in het bijschrift van een foto op pagina 51, waarop de familie staat afgebeeld. "Daarop zijn mijn grootouders en hun zonen Jo en Arie te zien. Als jaartal van de opname wordt 1924 vermeld, maar dat kan onmogelijk juist zijn. Mijn grootouders waren toen al overleden. Verder is de kleding eerder die van mensen rond de eeuwwisseling, dus het lijkt mij waarschijnlijker dat de foto omstreeks 1904 is gemaakt."

Archief

In haar woning te Amsterdam heeft mevrouw De Koster in de loop der jaren een fors privé-archief opgebouwd. Naast de resultaten van jarenlang archiefonderzoek, bewaart ze daar ook allerlei memorabilia van haar voorgelacht. "Het is min of meer bij toeval begonnen. Mijn grootvader fotografeerde veel en zijn verzameling is via mijn moeder bij mij terecht gekomen. Een groot deel daarvan is vooral voor de familie interessant: trouwkaarten, foto's, lijsten voor de uitzet bij huwelijken en de rapporten en consulaire examens van mijn vader. Voor mijn vele nichten en neven maak ik daar albums van. Verder volg ik natuurlijk wat er over de Sijthoffs en de De Koster wordt gepubliceerd en als het zo uitkomt doe ik daar graag mijn zegje over. Uiteindelijk stond mijn overgrootvader aan de wieg van een belangrijk concern, waarvan de naam ook tegenwoordig nog veel mensen bekend in de oren klinkt. Met de meelfabriek tenslotte ben ik opgegroeid. De geschiedenis van dat bedrijf deel ik met de vele mensen die daar in de loop der jaren hun brood verdienen."

Eric Jan Weterings

Het voormalige Sijthoff-complex aan de Doezastraat.

Foto: Niek Bavelaar.

INNEMENDE BEHUIZING

In de serie 'direktiekamers in bijzondere gebouwen' deze keer een bezoek aan de direktiekamer van het Rijnlandshuis van het Hoogheemraadschap aan de Breestraat in Leiden. Maar welke is hier de direktiekamer? Die van de dijkgraaf of die van de rentmeester-secretaris? Beide kamers zijn bijzonder, het hele gebouw is bijzonder, maar wij kozen voor de laatste.

Het Hoogheemraadschap is sinds 1578 in het Rijnlandshuis aan de Breestraat 59 gevestigd. De fundamenteën van het gebouw dateren uit de veertiende eeuw en zou men oer-oud-hollands kunnen noemen: trapgeveltjes, hand-vormsteentjes, glas-in-lood met houten luiken. En niet

honderd jaar wordt vanuit dit gebouw ons water als vriend of vijand bestempeld. Dag in dag uit. Vanuit dezelfde gangen, kamers, zalen. Al is er natuurlijk wel het een en ander verbouwd. Van heinde en verre kwam het bestuur hier om te vergaderen en kon men overnachten in

alleen de gevel: de voordeur is als een tijdmachine: Pieter Breughel! Een grote hoge entreeruimte met de typerende tegelvloeren, met een zekere versletenheid die bewijst dat alles authentiek is. Voornaam en burgerlijk tegelijk. En al die tijd zit hier hetzelfde Hoogheemraadschap! Ruim vier-

de ruimte waar nu de heer Bruens zetelt. Hij is secretaris-rentmeester en vervult daarmee de hoogste ambtelijke functie binnen het Hoogheemraadschap van Rijnland. Zijn kamer is gelegen boven aan de krakende trap.

Foto: Hoogheemraadschap.

De kamer

Wel dertig vierkante meter is deze ruimte en zo'n vier meter hoog. Monumentaal en authentiek. In het midden van het plafond een grote moederbalk, die de donkere kinderbalken draagt. Het is er stemmig donker door de glas-in-lood ramen met hun wapenmedaillons van Holland, Leiden, Haarlem en Gouda, waardoorheen men gefilterd de gevel van de Stadsgehoorzaal herkent.

Door het veranderen van de bestemming als logeerkamer functioneert de eiken ombouw van de bedsteden nu als front voor de boekenkast. De naastgelegen kastdeur heeft een oorspronkelijke verrassing: een fonteintje van nog geen twintig centimeter diep.

De monumentale schoorsteen heeft een natuurstenen mantel, met daarboven een eiken betimmering van mooie strakke lijsten en vlakke panelen omzoomd met gul hout-snijwerk. Een echte ereplaats voor een voornaam portret, maar dat hangt elders aan de muur. Aan het balkenwerk erboven is te zien dat dit niet oorspronkelijk kan zijn, want het balkenwerk in het plafond loopt niet synchroon; de raveling lijkt meer gemaakt op een trap.

Het meubilair

Het meubilair behoort tot het kunstbezit van het Hoogheemraadschap. Persoonlijk vind ik het iets te elegant in het robuuste vertrek. Het geheel bestaat uit een bureau, een aflegtafel, een bijzettafel en een vergadertafel met bijbehorende stoelen. Rond 1800 gemaakt van iepenhout. Terugkerende details in alle tafels zijn de vierkante, taps toelopende poten, die evenwijdig aan de langszijden uitgesneden zijn wat een slank effect geeft. Ieder vlak is gehouden aan dit detail, de verticale delen hebben daarbij ronde boven- en onderkanten.

De onderste helft van het bureau is open en daardoor slechts éénzijdig te gebruiken. Iemand die de kamer binnen komt ziet dus hooguit het onderste deel van de benen van de gebruiker. Ook ziet hij de laden erachter niet. De bovenkant is belegd met groen leer met gouden randopdruk.

De stoelen hebben waaierachtige rugleuningen, gevat in sierlijk vlakke en gebogen contouren.

In de stijl van de kamer past de barokke oud-hollandse eiken buffetkast veel beter. Deze heeft streng bewerkte randen, bolpoten en geometrische panelendeurtjes tussen frivole vruchten, leeuwenkopjes en een bolbuikige dame die in het midden de toegang bewaakt.

De accessoires

Naast 'verplichte' accessoires in dit decorum zijn er voldoende persoonlijke elementen in deze ruimte die bij mij de vraag oproepen wie de persoon is die in deze kamer werkt: naast het voornaam portret hangt een foto van eigentijdse ijspret in Leiden. Naast een politieke karikatuur een ets van het vredespaleis. Naast een innemend antiek schilderijtje een breedbeeldopname van een NS-emplacement. Naast een handgekleurd wapenoverzicht van dijkgraven en secretarissen-rentmeesters wat onnobe plantjes en boven stapels papieren een litho van een paard in grote snelheid. Naast de kroonluchter een modern halogeenarmatuur. Naast antiek glaswerk een affiche van een expositie over glas en kristal in Leerdam. Deze persoon houdt van nivelleren!

De toekomst

Het moet wel veel van de mensen vergen om in dit gebouw te kunnen werken.... Het is donker, gehorig en niet ingesteld op de moderne manier van werken. Toch ben ik geen persoon tegengekomen die daar last van scheen te hebben. Integendeel! Degenen die ik sprak begonnen onmiddellijk over hun unieke werksituatie, die ondanks de nadelen zo'n innemende behuizing biedt. Voor de tijd die het nog zal duren.....want na ruim vier eeuwen heeft men toch besloten het Rijnlandshuis te gaan verlaten voor ruimere behuizing aan de rand van de stad.

Ingrid Alkemade,
interieurarchitect

Op stap in Leiden?

Leiden Promotie VVV, de specialist
in culturele en toeristische vrijetijdsinformatie

Stadswandelingen o.a.:
"In de voetsporen van de
jonge Rembrandt" en de
"Hofjeswandeling"

Uitgebreid aanbod van
binnenlandse vakantie-
bestemmingen naar de
meest uiteenlopende
cultuurhistorische oorden

Allerhande uitgaven over de
Leidse beroemdheden, zoals
Rembrandt, Jan Steen, de
Pilgrim Fathers etc.

Leiden Promotie VVV, Stationsplein 210, 2312 AR LEIDEN,
tel.: 0900.22.22.333, fax.: 071-5125318

NIETS LIJKT OP LEIDEN

De eerste Nederlandse textielfabriek op stoom

JAN VAN HEUKELOM (1758-1835)

Wie op zoek naar overblijfselen van het Leidse industriële verleden vanaf molen De Valk aan de Molenwerf naar de Langegracht loopt en de Mare oversteekt, ziet aan de linkerkant, even voorbij het hoekhuis De Gouden Bal, een nieuw blok etagewoningen staan. Nog niet zo lang geleden was hier het bedrijf van Clos & Leembruggen gevestigd. Ongeveer in het midden van de nieuwbouw is een kleine binnenstraat te vinden, vreemd genoeg genoemd naar Dr. L.L. Zamenhof, de grondlegger van het Esperanto. In een van de buitenmuren aan deze straat is een gedenksteen ingemetseld met het opschrift: 'De eerste stoommachine in de Nederlandse textielindustrie is in november 1816 op deze plaats in gebruik gesteld. De machine diende tot aandrijving van een volmolen in de lakenfabriek van F. van Lelyveld Wmz. & Co. en welke ondernemer is de drijvende kracht achter deze lakenfabriek geweest? Om met de laatste vraag meteen te beginnen: deze ondernemer is niet, zoals men uit de inscriptie zou kunnen opmaken, F(rans) van Lelyveld, maar Jan van Heukelom (III). Hoe zijn deze twee ondernemers bij elkaars zaken betrokken geraakt?

Jan van Heukelom (III) is afkomstig uit een doopsgezinde familie die zich aan het einde van de zeventiende eeuw vanuit Goch (bij Kleef) in Leiden had gevestigd. Sindsdien hadden drie generaties van de familie Van Heukelom zich op de productie van laken en andere soorten textiel toegelegd. Zijn overgrootvader Matthijs, grootvader Jan (I) en vader Jan (II) waren langzaam op de maatschappelijke ladder geklommen. De familie Van Heukelom bleef echter buiten de kring van regenten die het tot 1795 in het stadsbestuur voor het zeggen hadden. Hun doopsgezinde levensovertuiging stond een politieke carrière in de weg. Jan van Heukelom (III) was de oudste van de drie kinderen van Jan (II) en Petronella van Putten. Hij bezocht de Latijnse school en de Leidse Universiteit, maar zijn studie in de letteren voltooide hij niet. Daarnaast volgde hij een traditionele vakopleiding in de lakenfabricage en legde in 1779 de meesterproef af. Een jaar later trad hij in Leiden in het huwelijk met Elizabeth Goverts, afkomstig uit Altona (bij Hamburg). Leden van de doopsgezinde familie Goverts behoorden, blijkens enkele notariële akten, tot de (zaken-)relaties van zijn vader. Het echtpaar nam zijn intrek in een huurhuis aan de Herengracht. Zij kregen twee kinderen, Petronella (*1782) en Jan (IV) (*1784).

Na zijn leertijd ging Jan van Heukelom (III) al spoedig zijn eigen weg. Zijn jongere broer Nicolaas zou later het bedrijf van hun vader overnemen. Jan van Heukelom (III) richtte samen met een andere lakenfabriek, Frans van Lelyveld Willemsz., en een lakenverver, Mr. Cornelis van der Moer, een sociëteit - nu zou men zeggen een vennootschap onder firma - op. Deze vennootschap met de naam Frans van Lelyveld Willemsz. & Compagnie werd per 31 december 1783 voor twaalf jaar aangegaan bij onderhandse akte. Het contact met beide andere vennoten, die niet doopsgezind waren, is vermoedelijk via zijn vader, Jan (II), tot stand gekomen. Frans van Lelyveld (1740-1785) was eveneens lakenfabriek en koopman te Leiden. Zij hebben elkaar ongetwijfeld ontmoet in bijeenkomsten van het Leidse departement van de Oeconomische Tak van de Hollandse Maatschappij der Wetenschappen, waarvan zij beiden lid waren. Dit genootschap ondersteunde initiatieven om de teruglopende handel en nijverheid weer tot bloei te brengen.

Bij het uitvoeren van hun plannen konden Frans van Lelyveld en Jan van Heukelom (III) steunen op ervaringen in de bedrijven van hun vaders. Reeds in 1755 was Willem van Lelyveld begonnen met de vervaardiging van een nieuw weefsel, katoenfluweel (manchester), maar hij stuitte daarbij op tegenstand van de gilden en de Greinhal. Jan van Heukelom (II) had de lakenproductie in zijn bedrijf verder gemechaniseerd. Via de Oeconomische Tak van de Hollandse Maatschappij der Wetenschappen kwam Frans van Lelyveld in contact met Matthew Wilcock, die dit genootschap had aangeboden om proeven met een nieuwe wijze van fabricage van katoenfluweel te doen. Na geslaagde proefnemingen kwam Van Lelyveld in 1784 met Wilcock overeen om op proef gedurende één jaar een katoenfabriek in Amersfoort te exploiteren. De machines van deze fabriek werden aangedreven door waterkracht. Jan van Heukelom (III) bleef werkzaam in het Leidse bedrijf. Hij nam na de plotselinge dood van Frans van Lelyveld in het voorjaar van 1785 de Leidse zaken over en zette deze onder de oude naam, F. van Lelyveld Wmz. & Cie., voort.

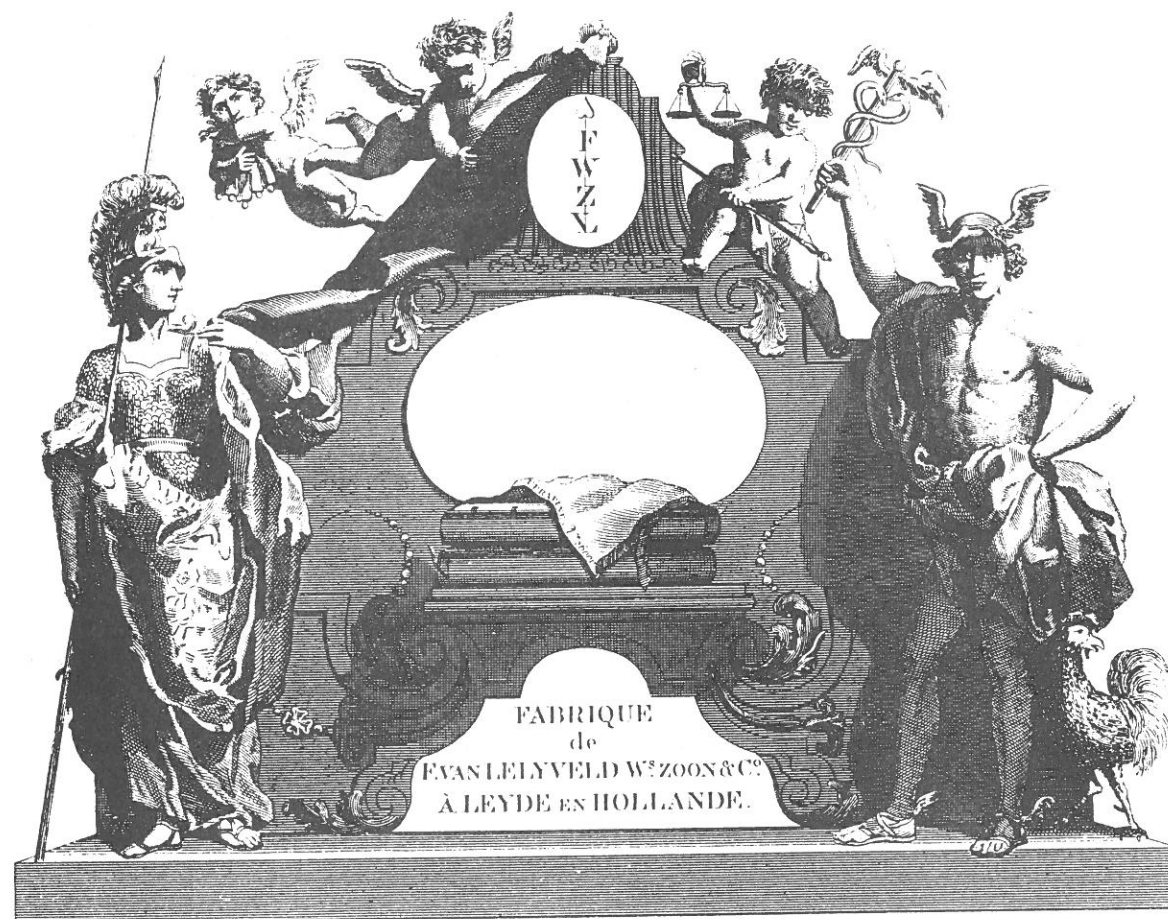
De onderneming

Jan van Heukelom (III) verplaatste in de zomer van 1785 zijn lakenbedrijf van de Herengracht-Langestraat naar de Hogewoerd, naast dat van zijn vader (123 en 125). Hij kocht drie huizen aan de Hogewoerd (121) en de Kraaijerstraat (4 en 6). Daarna breidde hij zijn bedrijf nog uit met twee huizen aan de Hogewoerd (127 en 119) en een huis van zijn vader aan de Kraaijerstraat (10). In totaal besteedde hij f 2.765,- aan onroerende zaken, maar deze bedrijfsruimten voldeden niet. Hij bleef zoeken naar een meer passend onderkomen voor zijn lakenbedrijf. Even heeft hij er zelfs over gedacht om zijn bedrijf naar Tilburg te verplaatsen, zoals de bekende Leidse doopsgezinde lakenfabriek Pieter Vreede in 1790 al had gedaan. Dit blijkt uit correspondentie tussen hen beiden. Toen hij in Leiden toch geschikte panden had gevonden, verkocht hij in 1797 al zijn onroerende zaken aan de Hogewoerd en Kraaijerstraat voor f 2.000,- aan zijn broer Nicolaas. De nieuwe plaats van vestiging van het bedrijf van de

firma F. van Lelyveld Wmz. & Cie. werd de hoek van de Oude Singel en de Mare. Jan van Heukelom (III) kocht daar vanaf 1796 een aantal panden aan, waaronder zijn fraaie woonhuis In den Ghecroonden Houhamer. Hij liet sommige daarvan samenvoegen en ingrijpend verbouwen. Na verloop van tijd strekten zijn eigendommen zich uit langs de Oude Singel (70 t/m 74), de oostzijde van de Mare (30 en 32) en de daarachter liggende bebouwing. Een tweede vestiging van zijn bedrijf lag aan de noordzijde van de Langegracht (10 t/m 22 en 32) en de daarachter lopende Derde Binnenvestgracht (2 t/m 5) met daartussen de Domineespoort en Zwanepoort. Hij kocht in de

naar Engeland gestuurd om het nodige over nieuwe technieken te weten te komen. De stichting van het Koninkrijk der Nederlanden, waarin sinds 1815 België (met daar gelegen steenkolenmijnen) was opgenomen, gaf weer voldoende vertrouwen om grote investeringen te doen. Hij kocht bij Boulton & Watt in Soho bij Birmingham een stoommachine van 10 paardenkrachten (met lage drukking / low pressure).

De uitgaven aan de stoommachine en de textielmachines zijn niet meer te achterhalen, omdat de bedrijfsboekhouding niet bewaard is gebleven. De aanschaf van de stoommachine heeft ongetwijfeld een groot bedrag ge-

Lakenmerk van de firma F. van Lelyveld Wmz. & Cie.

Prentverzameling Gemeentearchief Leiden, nr. 34810.

buurt nog panden aan de Oude Vest (27 en 29), de Volderssteeg en de Prinsensteeg (4 t/m 8). Bij de boedelbeschrijvingen in 1829 en 1835 werden zijn onroerende zaken in Leiden op f 18.949,- gewaardeerd.

Aan de Derde Binnenvestgracht liet Jan van Heukelom (III) een fabrieksgebouw neerzetten, waarvoor de aangekochte kleine huizen gedeeltelijk moesten wijken. De huizenrij aan de Langegracht bleef staan. In deze fabriek werd in november 1816, zoals de gedenksteen memoreert, de eerste stoommachine in de textielnijverheid in de Noordelijke Nederlanden in werking gesteld. Stoomkracht dreef hier eerst volmachines en later ook spinmachines aan. Reeds in 1805 had Jan van Heukelom (III) zijn zoon

vergd. In Nederland bestond tot ±1860 nog geen goed ontwikkeld bankwezen. Net als iedere ondernemer destijds was Jan van Heukelom (III) voor de financiering van grote investeringen aangewezen op zijn reserves of bij het ontbreken daarvan op leningen bij familieleden ('neven') en/of relaties ('vrienden'). De balans van de firma F. van Lelyveld Wmz. & Cie. opgemaakt bij zijn overlijden in 1835, toont een vreemd kapitaal van ± f 37.000,- (op een totaal kapitaal van f 150.000,-). Zijn geldschieters waren: Caspar de Fremery (± f 8.000,-), zijn broer P. I. de Fremery (f 17.000,-), 'neef' Andries Stadnitski (f 6.000,-) en Hendrik Six te Amsterdam (f 6.000,-). Caspar de Fremery was van 1798 tot 1808 medefirmant

geweest. Andries Stadnitski, zoon van de schatrijke doopsgezinde bankier Pieter Stadnitski, was de echtgenoot van Suzanna van Heukelom, dochter van zijn oom Frans in Amsterdam.

Besluit

Jan van Heukelom (III) was in zijn tijd een in alle opzichten geslaagd ondernemer die een behoorlijk vermogen heeft weten te verwerven. Hij liet volgens de boedelverdeling een bedrag van f 114.023,- na. Hierbij kwam nog de opbrengst van zijn buitenplaats in Noordwijkerhout, bekend onder de namen "Puikendam" en "Bethlehem", die hij in de jaren 1808-1820 stukje bij beetje had verworven. Het geheel had een oppervlakte van 156 hectare en bracht na moeizame onderhandelingen uiteindelijk f 30.296,- op. In totaal bedroeg zijn nagelaten vermogen dus f 144.319,-. Hij was een belangrijk man in de Doopsgezinde Gemeente te Leiden en bekleedde daarbinnen lange tijd de bestuursfunctie van diaken. In het Lakenbereidersgilde was hij hoofdman en deken (tot de opheffing van de gilden in 1798). Tevens was hij gouverneur (commissaris) en staalmeester van de Lakenhal tot de opheffing ervan in 1823. De belangrijkste functie van Jan van Heukelom (III) was echter vanaf 1808 tot 1823 zijn lidmaatschap van de Leidse vroedschap en de opvolgers van dit college, de Conseil d'arrondissement de Leyde (sinds 1810) en de Stedelijke Raad (sinds 1813). De wisseling van regimes, van het Koninkrijk Holland via het Keizerrijk Frankrijk naar het Koninkrijk der Nederlanden, heeft zijn raadslidmaatschap niet onderbroken. Het hoogtepunt van zijn politieke carrière is ongetwijfeld zijn benoeming tot lid van de Vergadering van Notabelen tot vaststelling van de Grondwet in 1814 geweest. Als beloning voor zijn diensten werd hij door koning Willem I benoemd tot ridder in de orde van de Nederlandse Leeuw. Jan van Heukelom (III) is, in vergelijking met de voorgaande generaties van de familie, hoog op de maatschappelijke ladder geklommen. Vanzelfsprekend werkten de gewijzigde politieke omstandigheden na de Bataafse omwenteling in zijn voordeel. Hij heeft zich echter ook in de turbulente jaren daarna economisch en politiek goed staande weten te houden. Gezien zijn flink toegenomen vermogen, heeft zijn bedrijf ná 1795 gefloreerd. Hoe hij dit ondanks de moeilijke economische omstandigheden in de eerste decennia van de 19e eeuw heeft weten te bereiken is (nog) niet duidelijk. Vermoedelijk heeft hij veel geld verdiend met (militaire) leveranties aan de staat. Met het bedrijf van de firma F. van Lelyveld Wmz. & Cie ging het onder zijn zoon en opvolger Jan (IV) minder goed. De vestiging op de hoek van de Oude Singel en de Mare moest in 1849 worden verkocht aan S.A. Meerburg, die op zijn beurt de zaak in 1864 aan Clos & Leembruggen overdeed. De fabriek aan de Derde Binnenvestgracht-Langegracht werd door de familie Van Heukelom voortgezet als loonspinnerij en in 1876 eveneens aan Clos & Leembruggen verkocht.

E.H. de Jong

Bronnen

Dit artikel is gebaseerd op hoofdstuk 4 van: E.H. de Jong, Uit het laken in de toga. Zeven generaties Van Heukelom (doctoraalscriptie geschiedenis, Instituut voor Geschiedenis, Universiteit Utrecht, 1996).

Bij het schrijven hiervan is gebruik gemaakt van het Familiearchief van Heukelom (FA VH), dat wordt bewaard in in het Gemeentearchief van Leiden (GAL). Dit familiearchief is ontsloten door de Inventaris van het familiearchief (Siegenbeek) van Heukelom, (1514) 1610-1928 (samenst. M. Lulofs) (Leidse inventarissen N° 11) (Leiden 1997).

Verdere gegevens zijn ontleend aan:

- Trouw- en begrafenisregisters (GAL, Studiezaal) en bevolkingsregisters (GAL, SA II, 6971 t/m 7261), (persoonlijke gegevens van Jan van Heukelom (III) en zijn familieleden).
- Archief van de Doopsgezinde Gemeente (ADG) te Leiden (GAL, inventaris N° 14) en L.G. le Poole, Bijdragen tot de kennis van het kerkelijk leven onder de Doopsgezinden te Leiden, (Leiden 1905), (dopen, functies e.a. in de doopsgezinde gemeente).
- Bonboeken (GAL, SA 1834) en Waarboeken (GAL, ORA 67); Register van eigendomsoverdrachten (GAL, Studiezaal), (transacties in onroerende zaken).
- Omslag van het lantaarn- en brandspuitengeld enz. (SA III, 4049) (tracering van onroerende zaken).
- Getuigenisboeken (GAL, Studiezaal) (reconstructie van de gegevens over het afleggen van de meesterproef, uit de verloren gegane gildeboeken van het lakenbereidersgilde).
- N.W. Posthumus, De geschiedenis van de Leidsche lakenindustrie, II, De nieuwe tijd (zestiende tot achttiende eeuw) (2 delen), s Gravenhage 1939.
- N.W. Posthumus, Bronnen tot de geschiedenis van de Leidsche textielnijverheid, deel VI (s-Gravenhage 1922); Naamwijzers (zgn. herenboekjes) (functies in gilden e.a.).
- A.M. Coebergh van den Braak, Meer dan zes eeuwen Leids Gymnasium, (Leiden 1988), (middelbare school).
- Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae, MDLXXV-MDCCCLXXV, (s-Gravenhage 1875), (universitaire opleiding).
- H.A. Höweler, "De lakenfabriek Frans van Lelyveld", in: Gedenkboek bij het 200-jarig bestaan van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden, Leiden 1966, 1-44.

KEUZENKAMP B.V.
NATUURSTEEN DESIGN

WAARDIGE MONUMENTEN

DIE EEN GEDACHTENIS UITSTRALEN

HAAGSE SCHOUWEG 10 A, 2332 KG LEIDEN
FAX: 071 5768403 TELEFOON: 071 5764047

NAAST DE INGANG VAN BEGRAAFPLAATS "RIJNHOF"

WANDELING LANGS DE 'TOP TWINTIG'

Stiel bereidt een wandeling voor langs twintig monumenten van bedrijf en techniek in Leiden. Een werkgroep van de stichting selecteerde een 'top twintig', waarop bordjes worden aangebracht die kort de geschiedenis van het betreffende object beschrijven. De ABWB betaalt deze schildjes en de afdeling Monumentenzorg van de gemeente Leiden doet veel voorbereidend werk om dit initiatief van Stiel mogelijk te maken. Promotie Leiden - VVV verkoopt de bijbehorende door Stiel geproduceerde Wandelgids, die later dit jaar verschijnt.

De wollendekenfabriek van Gebrs. Van Wijk aan de Hogewoerd is één van de geselecteerde monumenten. De tekst van het bordje luidt als volgt: 'Wollendekenfabriek Gebrs. Van Wijk - Benjamin Adrian liet hier in 1840 een fabrieksgebouw verrijzen met een moderne stoommachine van tien paardenkrachten. De gevel bracht hij in harmonie met de oude woonhuizen aan de Hogewoerd. Willem Frederik van Wijk kocht in 1863 de fabriek, die met 346 arbeiders in 1891 uitgroeide tot een van de grootste in Leiden. Het gedeelte met huisnummers 137 t/m 141 is de weverij, door W.C. Mulder ontworpen in 1910. De hoektoren bevatte het waterreservoir voor de appretuur of nabewerking. In 1963 ging de door fusies ontstane vennootschap Van Wijk en Heringa failliet. De gebouwen aan de Hogewoerd kregen een herbestemming als parkeergarage.'

Minder bekend is het voormalige bierdepot Nieuwe Rijn 82 (foto rechts). Vooral de koeltoren van het depot is een uniek industrieel monument. Met de onderstaande tekst op het schildje is het bij de top twintig ingelijfd: 'In 1894 gebouwd in opdracht van depothouder Regeur. Buiten gebruik sinds 1975. Aan de achterzijde bevindt zich een 12 meter hoge koeltoren met 80 cm. dikke muren, die diende om in de winter verzameld natuurijs te bewaren. Dit ijs ging in de zomer naar de Leidse cafés.'

Henk Budel

Foto: Architectuurfotografie Fas Keuzenkamp, Pijnacker.

Bent u geïnteresseerd in het Leidse en regionale erfgoed en wilt u graag het beroemde *Leids Jaarboekje* gratis ontvangen, dan kunt u niet zonder het lidmaatschap van de **Vereniging Oud Leiden**

De contributie bedraagt f 34,- per jaar; jongeren tot 25 jaar betalen slechts f 25,-. Door overmaking van dit bedrag op Postbankrekening 17 52 28 bent u lid van de **Vereniging Oud Leiden**

VERENIGING OUD LEIDEN

Opgericht 5 november 1902

postbus 917
2300 AX Leiden

LAATSTE LEIDSE METAALINDUSTRIE VERTROKKEN

Foto: Niek Bavelaar.

In dit gebouw aan de Rooseveltstraat in Leiden was de tekenkamer gevestigd van de NEM, de in 1929 opgerichte Nederlandsche Electrolasch Maatschappij. Deze laatste grote vertegenwoordiger van de Leidse metaalindustrie verliet eind 1994 zijn bedrijfscomplex op de hoek van de Vrijheidslaan en de Rooseveltlaan. De bedrijfsgebouwen gingen enkele maanden geleden tegen de vlakte.

De directiezetel en de ontwerpafdeling van de NEM verhuisden naar de Kanaalweg, terwijl de productie-eenheid werd overgebracht naar Scheemda in Groningen. Daarmee verdween het vertrouwde beeld van gigantische ketels en tientallen meters lange distilleerkolommen die via moeizaam manoeuvrerende mammoettransporten vanuit de productiehallen op weg gingen naar hun bestemming.

De NEM is de grootste producent van afgassenketels ter wereld, met een omzet van ruim f200 miljoen per jaar. Afgasketels worden achter gasturbines in onder meer elektriciteitscentrales geplaatst voor naverbranding van uitlaatgassen. Het florerende bedrijf behaalt het grootste deel van zijn omzet in het buitenland, vooral in het Verre Oosten. Voornaamste reden voor vertrek van de productievestiging was de ongunstige locatie van het bedrijfsterrein in Leiden. Concentratie van de productie in één vestiging bleek bedrijfseconomisch verkieslijk, waarbij de slechte bereikbaarheid van het Leidse terrein de doorslag gaf om te verhuizen naar Groningen.

Daarmee werd de gemeente Leiden in een klap een enorme woningbouwlocatie dicht bij de binnenstad rijker. Binnenkort begint de bouw van 280 huizen en 6000 vierkante meter kantoor- en bedrijfsruimte. Om daar plaats voor te maken ging eind 1997 de op de foto getoonde tekenkamer als een van de laatste gebouwen van het NEM-complex tegen de vlakte.

HERDENKINGSJAAR HEIJENBROCK

Vijftig jaar geleden overleed de enige bekende Nederlandse industrijschilder Herman Heijenbrock (1871-1948). In het herdenkingsjaar 1998 wordt dat feit gememoreerd met twee tentoonstellingen en een boek.

Vanaf 18 maart tot en met 30 augustus worden in het Nationaal Vakbonds Museum (Henri Polaklaan 9 Amsterdam) ongeveer 70 werken tentoongesteld die voornamelijk zijn gebaseerd op het thema 'arbeid'.

In het Schielandshuis van het Historisch Museum Rotterdam (Korte Hoogstraat 31) is van 25 september 1998 tot en met medio januari volgend jaar een expositie te zien met werk van Heijenbrock uit Rotterdam.

Binnenkort verschijnt bij de Walburg Pers het boek 'Arbeid met vuur en verve', waarin 150 werken van de industrijschilder in kleur staan afgebeeld. Auteur S. Honig Jzn. maakte een levensschets, waarin hij uitgebreid citeert uit geschriften die Heijenbrock naliet.

Verdere informatie is verkrijgbaar bij de 'Stichting Vrienden van het werk van de industrijschilder Herman Heijenbrock', Lemerlerveldseweg 4 8141 PV Heino, tel. 0572-392399.

Eric Jan Weterings

In oude elektriciteitscentrale aan Hoogte Kadijk

MUSEUM VOOR ENERGIETECHNIEK IN AMSTERDAM

In de vroegere, van 1904 daterende elektriciteitscentrale aan de Hoogte Kadijk in Amsterdam is EnergeticA, museum voor energietechniek, in opbouw. Het vier verdiepingen tellende gebouw herbergt onder (veel) meer de volledige collecties van het vroegere Nederlandse Elektriciteitsmuseum (NEM) in Nijkerk, van het Liftmuseum, dat eerder in Alphen aan den Rijn was gevestigd, en van de KEMA in Arnhem, het bekende keurings-instituut. Ook de collectie van het Leidse energiebedrijf vond er een plaats. Een gesprek over 'de schatkamer van een eeuw technische ontwikkeling in Nederland' met ir. E. Warners, lid van het dagelijks bestuur van de stichting EnergeticA en oud-directeur van de Otis liftenfabriek.

Zo'n drie jaar geleden is het allemaal begonnen, aldus Warners. Toen viel de beslissing om het Nederlands Elektriciteitsmuseum te laten samensmelten met een andere grote collectie op het terrein van de energietechniek, die van de KEMA. Aanvankelijk werd als vestigingsplaats gedacht aan New Metropolis, het nieuwe centrum voor technologie in de hoofdstad, maar dat bleek niet haalbaar. Vandaar dat Energie Noord West, de samensmelting van het hoofdstedelijk en het provinciaal energiebedrijf, als nieuwe locatie voor EnergeticA een deel van de oude centrale aan de Hoogte Kadijk beschikbaar stelde.

Een deel van dit kolossale gebouw is afgebroken om woningbouw mogelijk te maken. De rest van het pand herbergt het hoofdschakelcentrum van Amsterdam en kan dus niet verdwijnen. De helft van het resterende complex is ter beschikking gesteld van EnergeticA. In totaal gaat het om zo'n 6000 vierkante meter. Daartoe behoort ook de machinehal met een fraaie kapconstructie, waar grote machines en werktuigen zijn opgesteld.

In de afgelopen twee jaar zijn hier de collecties van het Elektriciteitsmuseum en de KEMA ondergebracht. Er kwamen maar liefst vijftig verhuistrailers aan te pas. En ook nu worden nog allerhande zaken aangevoerd. Veertig vrijwilligers zijn met grote regelmaat bezig met het inventariseren, gebruiksklaar maken en eventueel plaatsen van de binnengekomen objecten.

Warners: "Wij willen hier vrijkomende collecties huisvesten en zo ook bedreigde verzamelingen behoeden. De stichting heeft echter een krap budget en het beheer en eventueel de integratie van technische collecties geschieden dan ook tegen een vergoeding."

Hij geeft een opsomming van wat er allemaal is binnengekomen:

* de collectie van het Elektriciteitsmuseum,

* de grote KEMA-collectie,

* de collectie van het (Amsterdamse) vloerenreinigersmuseum (met onder meer duizend stofzuigers),

* de collectie van het Liftmuseum uit Alphen aan de Rijn,

* veel elektrisch materiaal van de Koninklijke Marine in Den Helder,

* de gascollectie van Groningen,

* de collectie van het Leidse energiebedrijf,

* diverse collecties van andere bedrijven en particulieren.

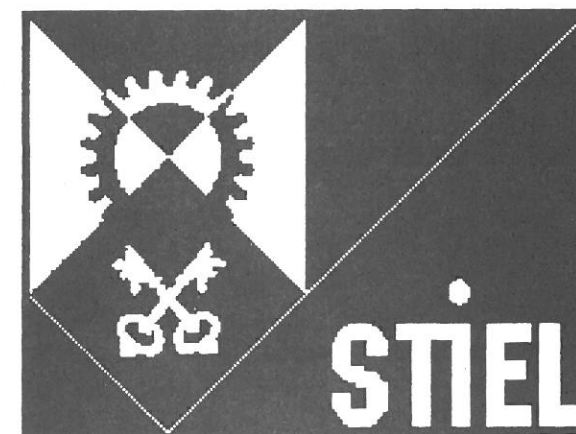
Alleen groepen

Veel geld heeft de stichting niet, dus is ze aangewezen op sponsoring en op inkomsten uit eigen activiteiten. Warners wijst er dan ook op dat een fraaie, grote vergaderzaal kan worden aangeboden, terwijl er ook een café-restaurant is. Vrijwilligers zijn nog bezig met het inrichten van een bibliotheek. Momenteel ontvangt EnergeticA alleen groepen bezoekers.

Voorzitter van het dagelijks bestuur is Ir. P. A. de Geus, oud-hoofd Elektriciteitsvoorzieningen van de Rijksgebouwendienst. Er is een algemeen stichtingsbestuur, waarin onder andere grote energiebedrijven, de KEMA en de TU Delft zijn vertegenwoordigd. Doel van de stichting is 'het kweken en onderhouden van belangstelling voor energietechniek, in het bijzonder bij jeugdige personen'. De stichting werkt dan ook samen met onderwijsinstellingen.

Aanvankelijk was gedacht aan een opening voor het publiek in het voorjaar van 1998, maar dat bleek toch wat te snel. Het werd een 'open dag' in april. Met voorrang wordt thans gewerkt aan het opstellen van een deel van de collecties in de publieksruimten. Warners is er dan ook van overtuigd dat de officiële opening binnen afzienbare tijd zal plaatsvinden. Dat betekent overigens niet dat daarna alles klaar is. "Wij hebben hier nog zeker werk voor tien jaar," weet hij.

Wibo Burgers

STIELZAKEN

JAARVERSLAG 1997 STICHTING INDUSTRIEEL ERFGOED LEIDEN

Dit jaar stond in het teken van het tienjarig bestaan van Stiel. Dat werd gevierd met een aantal extra activiteiten.

Bestuur en leden

Op 31 december 1997 telde Stiel 161 donateurs, acht bedrijfsdonateurs, 52 werkgroepleden en vijf abonnees op Stielz. Dit periodiek werd daarnaast aan 34 relaties gestuurd.

Het bestuur van Stiel bestond in het verslagjaar uit voorzitter H. Budel, vice-voorzitter H.D. Tjalsma, secretaris J.J. Gijsman, penningmeester G. Barentsen, tweede secretaris mw. E. Smit-Adank en de leden W. Burgers, T. Dijs en D.E. Krantz. Op 13 maart 1997 werd het bestuur uitgebreid met mw. E. van Beijnen-Wentink.

Het stichtingsbestuur kende in haar vergadering van 13 maart het jaarverslag en het financieel verslag over 1996 goed. Verder werd besloten een aantal lustrum-activiteiten te organiseren.

Activiteiten

Op de dag af tien jaar na de oprichting van Stiel (27 mei 1987) gaf P.J. de Baar een lezing met dia's over Leidse bedrijven onder de titel 'Rokende schoorstenen, stampende machines'. Dankzij zijn welhaast onuitputtelijke kennis van de materie was de door het gemeentearchief beschikbaar gestelde ruimte met zo'n zestig personen goed bezet.

Mw E. van Beijnen-Wentink en P. de Baar stelden de tentoonstelling 'Hoogachtend verbleven zij' samen. Daartoe verzamelden zij uit de collectie van het Gemeentearchief briefhoofden van Leidse bedrijven uit de jaren twintig. De tentoonstelling in het gemeentehuis van Leiden werd feestelijk geopend op 4 juli 1997. Een werkgroep bestaande uit mw. S. Hageman, C. Kool, E. Koopman en P. Zevenhuizen zorgde voor vervoer en opbouw naar pand Doelensteeg 16. Daar was de expositie gedurende enige maanden te zien bij de vakgroepen geschiedenis en kunstgeschiedenis van de universiteit.

Stiel was aanwezig met stand op de uitdaging in de Pieterskerk op 13 september. Dat leverde slechts enkele nieuwe donateurs op, waardoor de vraag is gerechtvaardigd of deelname in 1998 nog zinvol is.

De collectie roerende voorwerpen van Stiel verhuisde (noodgedwongen) in oktober vanuit de opslag van de EWR aan de Groenordstraat naar het Olgacomplex. Eerder in 1997 inventariseerden en beschreven Mw. E. van Beijnen-Wentink, G. Winkler en R. Kuiper de collectie. Mw. U. Hoogzaad en Mw. I. van Dijk inventariseerden foto's en documenten uit de Stiel-collectie.

Stiel was op 8 november gastheer voor de halfjaarvergadering van Fien, de Federatie Industrieel Erfgoed Nederland.

Meelfabriek

De bedreigde meelfabriek De Sleutels heeft de gemoeieren binnen Stiel in 1997 weer danig bezig gehouden. Dat gebeurde vooral binnen een werkgroep bestaande uit H. Budel, L. Barendrecht, W. Burgers, Mw. E. Smit-Adank, J. Gijsman, J. Jacobs en R. Verbeek. Stiel wist zich te verzekeren van de steun van een Commissie van Bijstand en Advies bestaande uit Prof. Dr. H. de Vries, Prof. Ir. J. Oosterhoff, Ed. Schulte, P.J.A. Kamper sr. en W. Burgers als secretaris. In opdracht van de gemeente (maar op nadrukkelijke instigatie van Stiel) bracht architectenbureau Rappange & partners een rapport uit waarin wordt aangetoond dat hergebruik van het complex zeer goed mogelijk is.

Andere organisaties sloten zich bij behoudsacties voor de meelfabriek aan. Vanuit de plaatselijke politiek roerden zowel Groen Links als de VVD zich, terwijl een nieuwe organisatie 'Vrienden van de meelfabriek' werd opgericht. Op verzoek van Stiel bracht de TH-Delft een rapport uit over de gevolgen voor het milieu bij hergebruik respectievelijk sloop en nieuwbouw van het complex. Voorlopig is het wachten op de volgende stap van de gemeente Leiden.

Behoudsactiviteiten

Een aantal monumenten vroeg (en vraagt) speciale aandacht. Stiel wees de gemeente in een brief op de verloederende van het Scheltema-complex. Verder maakt de stichting zich zorgen over de watergasfabriek, het Kamerlingh Onnes laboratorium, het slachthuis en de toekomst van de watertoren aan de Hoge Rijndijk als nutsmuseum. Actie om 'de peperbus' (een transformatorzuil) herplaatst te krijgen op het Vrouwenkerkplein, leverde (nog) geen resultaat op.

Stielz

Het periodiek Stielz (Stiel Zaken) verscheen in het verslagjaar vier keer onder redactie van E.J. Weterings. Verder werkten mee mw. P.C.S. Verburgh (vormgeving), N.J. Bavelaar (foto's) en K. Ravensbergen (distributie). Nadat P. Kop vijf jaar lang de opmaak van het blad verzorgde, stopte hij daarmee met ingang van 1997. Op 11 maart werd met een borrel in sociëteit De Burcht afscheid van hem genomen.

Het lustrumnummer verscheen op luxe papier. In diverse bijdragen werd stilgestaan bij tien jaar Stiel. Een groot deel van het blad werd in beslag genomen door een index van alle in Stielz verschenen artikelen, samengesteld door F. Mugge.

Taakgroep Selectie

Deze werkgroep hield zich ook in 1997 weer bezig met de inventarisatie en beschrijving van industriële monumenten. Het jaarverslag staat elders in dit blad.

Joop Gijsman
secretaris Stiel

STIELZAKEN

FINANCIEEL JAARVERSLAG 1997

Het jubileumjaar 1997 bleef financieel gezien, ondanks de extra activiteiten, aan de rustige kant. De cijfers van de jaarrekening spreken o.i. voor zichzelf.

Naast de subsidies voor de tentoonstelling 'Vastgelegd voor het vergaat' die wij reeds in 1996 van andere instanties ontvingen, keerde het Anjerfonds ons nog de toegezegde f 5000 uit. Wij berichtten hierover reeds in het Stielz-nummer van juni 1997. Van twintig procent van de donateurs mochten wij de contributie over 1997 nog niet ontvangen. Hopelijk zal een groot aantal dit in 1998 alsnog goedmaken. Gelukkig waren er ook velen die in totaal bijna f 1400 aan extra donaties schonken.

De uitgaven bleven aanzienlijk binnen de raming, ook de druk- en expeditiekosten van ons kwartaalblad Stielz. Daarbij moet echter worden aangetekend dat de kosten van het speciale jubileumnummer, dat alleen al f 600 vergde, ten laste van de lustrum-onkosten zijn gebracht.

De onkosten voor de 'Actie Meelfabriek' zijn doelbewust apart opgevoerd. Budgettair horen zij echter thuis onder de raming voor Publiciteit en Informatie.

De begrotingcijfers voor 1998 ondergaan sterk de invloed van het op initiatief van Stiel te verschijnen boek Leids fabrikaat 2. De beperkte oplage vormt bij lange na geen basis voor een kostendekkende uitgave. Daarom is een bijdrage in de kosten van de uitgeverij nodig van f 17.902. Uit eigen middelen verschaffen wij daarvan f 1000, terwijl naar wij hopen, voor het resterende bedrag het Leidse bedrijfsleven en andere subsidiegevers zullen bijspringen.

Jaarrekening 1997 en begroting 1998

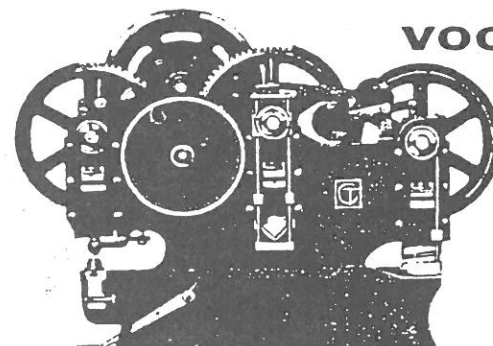
	1997 Begroting	1997 Werkelijk	1998 Begroting
Baten			
Donaties	6.000,00	5.587,50	6.000,00
Extra donaties	-,-	1.397,50	1.000,00
Donaties vorig jaar	-,-	505,00	100,00
Subsidies fototentoonst.	5.000,00	5.000,00	-,-
Subsidies Leids f. 2	-,-	-,-	16.902,00
Opbrengst catalogie fotot.	-,-	267,65	-,-
Bankrente	-,-	57,43	-,-
Overige div. inkomsten	5000,00	321,39	500,00
	16.000,00	13.136,47	24.502,00
Nadelig saldo	-,-	-,-	2.400,00
			26.902,00
Lasten			
Secretariaat	1.000,00	1.233,84	1.500,00
Stielz + porto	3.600,00	3.575,92	3.600,00
Inventarisatie/onderzoek	1.100,00	278,14	1.100,00
Publiciteit en informatie	3.000,00	1.096,86	2.000,00
Onk. actie Meelfabriek		951,41	-,-
Afdracht subsidies LF2	-,-	-,-	16.902,00
Eigen bijdr. kosten LF2	-,-	-,-	1.000,00
Tentoonst. Vastgelegd	1.200,00	358,70	-,-
Onkosten Lustrum	5.000,00	1.182,89	-,-
Overige div. onk.	1.000,00	802,83	800,00
	15.900,00	9.480,59	26.902,00
Voordelig saldo	100,00	3.655,88	
	16.000,00	13.136,47	

Balans 1997

Activa		Passiva	
Liquide middelen		Vermogen	8.891,34
* Rek.crt. Rabobank	2.019,54		
* Rek.crt. Postbank	8.549,19		
* Giro-plus „	821,80		
	11.390,53		
Debiteuren	77,65	Crediteuren	2.576,84
	11.468,18		11.468,18

G.J. Barentsen
penningmeester Stiel

**Wie
biedt u de basis
voor beslissingen?**

research voor beleid bv

Schipholweg 13 - 15
2316 XB Leiden

STIELZAKEN

JAARVERSLAG STICHTING
LEVEND AMBACHT LEIDEN
(STAL)

De Stichting Levend Ambacht Leiden werd in 1991 mede door Stiel opgericht, om zoveel mogelijk ambachtelijke bedrijfsjes in hun oorspronkelijke onderkomen te behouden. In de afgelopen jaren wist de stichting smederij Van Velzen aan de Oude Varkenmarkt open te houden, terwijl ook het voortbestaan van de ambachtelijke schoenmakerij Van Velzen aan de Bakkersteeg werd verzekerd. Stal-voorzitter Joop J. Gijsman doet verslag van de ontwikkelingen in 1997.

Het bestuur bestond in het verslagjaar uit voorzitter J.J. Gijsman, secretaris mw. M. van Riel, penningmeester F. de Kleer, H. Budel namens Stiel, J. de Laat namens De Zonneboom en de gedelegeerde leden J. van de Geijn (smederij), C. Schenk (drukkerij) en G. Nusteling (schoenmakerij). Helaas overleed de penningmeester op 4 december na een lange ziekte. De secretaris gaf in november te kennen wegens studie te willen aftreden. W. Kruijshaar is gelukkig bereid gevonden per 1 januari 1998 als secretaris/penningmeester op te treden. Het secretariaatsadres van Stal wijzigt daardoor in Rapenburg 106, 2311 GB Leiden. In 1997 werd veel werk afgerond. De restauratie van het pand van de maatschoenmakerij aan de Bakkersteeg kwam gereed. Het pand is een lust voor het oog zonder dat het historische karakter ervan werd aangetast. De twee schoenmakers hebben het prachtig voor elkaar met allerlei snuffjes om hun gezondheid en het milieu te ontzien. Op 25 mei organiseerden zij het eerste 'Bakkersteegconcert' waar het Nina Griegkwartet werken van Beethoven en Dvorak speelde.

Ook de smederij vierde feest. Op 15 april bestond de zaak 90 jaar en dat werd op 11 april ter plaatse met een feestelijke ontvangst gememoreerd. Behalve voor de smid was dat ook voor de familie van Velzen, die ons altijd zeer ter wille is, een heugelijke dag. Het nog resterende bedrag van de VSB subsidie werd gebruikt om een roet- en stofafzuiger te plaatsen en de vloer uit te vlakken zodat ook daar goed en gezond kan worden gewerkt.

Als vestigingsplaatsen voor een ambachtelijke drukkerij, annex drukkerijmuseum, werden enige plaatsen als mogelijkheid genoemd. Geregeld overleg met de Gemeente heeft nog niet tot resultaat geleid.

Ook het overleg in de werkgroep kleine ambachten viel na een goede start stil, waardoor de promotie van het gebied tussen Molen De Put en de Hortus wordt uitgesteld tot 1998. Achter de schermen werd wel gewerkt aan behoud van het Modelbouwmuseum in de Kweekschool voor Zeevaart. Ook de Historische Haven werd gereorganiseerd. De deuren van het Wagenmakersmuseum bleven nog gesloten en ook Rembrandt moet nog wachten op een waardige herdenkingsplek.

Joop J. Gijsman
voorzitter Stal

STIEL DOET BEROEP OP WOB
INZAKE MEELFABRIEK

De gemeente Leiden heeft een financieel onderzoek laten instellen naar de haalbaarheid van behoud van meelfabriek De Sleutels aan de Oosterkerkstraat. Tot op heden weigert de gemeente de uitkomsten daarvan openbaar te maken. Reden voor Stiel om een beroep te doen op de Wet Openbaarheid Bestuur (WOB).

Op 28 augustus vorig jaar schreef Stiel aan het gemeentebestuur van Leiden: „Wij zijn teleurgesteld omdat u niet de consequenties trekt uit het door u zelf opgedragen haalbaarheidsonderzoek naar behoud van de meelfabriek als monument.” Architectenbureau Rappange rapporteerde namelijk in mei 1997 aan de gemeente dat behoud financieel haalbaar is.

De monumentale waarde van het complex blijft in stand en er is plaats voor 180 woningen in de fabriek.

Burgemeester Goekoop schreef in Stielz van september 1997: „Het college van B. & W. heeft inmiddels opdracht gegeven tot een nader financieel onderzoek op basis van aannames in het Rapport Rappange. Die nadere financiële gegevens zullen eerst moeten worden afgewacht, alvorens de procedure kan worden voortgezet.” Naar verluidt had in januari dat nadere onderzoek gereed moeten zijn. Nu, in maart 1998, is er nog geen besluit gevallen en de uitkomsten van nader onderzoek blijken niet openbaar te zijn. Stiel tekent daar bezwaar tegen aan. Met een beroep op de Wet op de Openbaarheid van Bestuur heeft onze stichting op maandag 23 maart volledige opening van zaken aan de gemeente gevraagd.

Henk Budel

OPEN MONUMENTENDAGEN
1998

Het onderwerp voor de Open Monumentendagen op 12 en 13 september van dit jaar is 'ambachten'. Om niet in de organisatie van een braderie te vervallen is er in Leiden voor gekozen ambachtswerk in gebouwen en meer in het bijzonder onder daken en in kelders te laten zien. Het thema wordt in Leiden dan ook gepresenteerd onder het motto 'kappen en kelders'.

Ook Stiel is vertegenwoordigd in de Commissie Open Monumentendagen. Deze probeert een interessant programma samen te stellen door bijzondere panden open te stellen. Voor de financiën is de commissie afhankelijk van de gemeente Leiden en van sponsors die een bepaalde activiteit zoals een tentoonstelling, het boekje, of posters willen sponsoren.

Ook op onze achterban wordt weer een beroep gedaan. Stiel is op zoek naar vrijwilligers die een dagdeel lang belangstellenden willen ontvangen in een van de open te stellen gebouwen. Een uitnodiging voor een voorbereidingsbijeenkomst volgt. Belangstellenden kunnen zich opgeven bij het secretariaat van Stiel.

Joop J. Gijsman

STIELZAKEN

JAARVERSLAG 1997 TAAKGROEP
SELECTIE

De Taakgroep Selectie van Stiel beijvert zich om voor waardevolle bedrijfsgebouwen in en rond Leiden, die karakteristiek zijn voor het industriële verleden van de stad, de beschermende status van monument te verwerven. Na inventarisatie en onderzoek doet de Taakgroep daartoe voorstellen aan de gemeentelijke monumentencommissie. Die adviseert op haar beurt het college van B. en W., dat uiteindelijk beslist.

Er werden in 1997 vier panden en een fabrieksschoorsteen voorgedragen voor plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst:

-Oude Rijn 92-94

-Rijnsburgersingel 78-79

-Korte Hansenstraat 5-7

-elektriciteitshuisjes Formosastraat en Driftstraat

-fabrieksschoorsteen in het pand van Bakker Tijsterman Rijnsburg aan de Haarlemmerstraat.

Van de vijf panden, waarvoor in 1996 een aanvraag is ingediend, zijn er nog vier in behandeling. De aanvraag voor de voorgevel van het pand Geregracht 3-5 werd afgewezen. De Monumentencommissie deelde mee dat de aanvragen voor de panden Morsstraat 2-4-6 en Kijfgracht 11 positief zijn gewaardeerd.

De urgentielijst is volledig afgewerkt, de Taakgroep werkt thans in het gebied buiten de Singels op basis van de lijsten van het Monumenten Inventarisatie Project voor Leiden en op eigen waarneming.

De Taakgroep heeft verder aandacht gevraagd voor de situatie rond de Watergasfabriek. Reeds in 1993 heeft de Monumentencommissie positief geadviseerd over plaatsing op de monumentenlijst, maar er is sindsdien niets gebeurd.

Aan het eind van het verslagjaar was de Taakgroep als volgt samengesteld: Wibo Burgers (voorzitter), Piet de Baar, Bertine Jongerius, Reinier Verbeek, Guerite Flury en Ursula Hoogzaad. In dit jaar werd afscheid genomen van Annet Claesen, die de Taakgroep heeft verlaten omdat zij elders is gaan wonen en werken.

Wibo Burgers

TAAKGROEP AAN DE SLAG MET
SCHOORSTENEN EN
ELEKTRICITEITSHUISJES

De gemeentelijke monumentencommissie heeft een belangrijk deel van haar vergadering van februari j.l. besteed aan aanvragen van de Taakgroep Selectie van Stiel. Onder deze aanvragen bevonden zich die voor de fabrieksschoorsteen aan de Haarlemmerstraat (Bakkerij Tijsterman Rijnsburg) en een tweetal elektriciteitshuisjes aan de Formosa- en de Driftstraat.

In beginsel staat de commissie niet afwijzend tegenover deze voorstellen, maar wel dreigt zij het overzicht in deze categorieën kwijt te raken. Vandaar de wens van de commissie om van de Taakgroep het totaal van de voorstellen in deze categorieën te krijgen in volgorde van belangrijkheid.

De Taakgroep Selectie zal dit jaar dergelijke lijstjes van te beschermen Leidse fabrieksschoorstenen en trafohuisjes gaan samenstellen.

De monumentencommissie was positief over de plaatsing van het vroegere pand van Van Gend en Loos aan de Rijnsburgersingel op de monumentenlijst. De aanvraag voor het pand Korte Hansenstraat 5/7 (chaletstijl) wordt nader bekeken. De beslissing zal afhangen van een inwendige inspectie van het gebouw. Op de lijst komt voorts een winkelpland aan het Kort Rapenburg, dat de commissie tien jaar geleden afwees. Het gebouw is opnieuw bekeken en de commissie is teruggekomen op haar beslissing van lang geleden.

De aanvragen voor de Haarlemmerstraat 54 hoek Sionsteeg (Blue Moon) en Hogewoerd 6 (voormalige verffabriek) zijn negatief beoordeeld, vooral vanwege de aantasting van de voorgevels van deze panden.

De Monumentencommissie oordeelde positief over Lammermarkt 57, waarin ooit een kleine, aparte fabriek van Parmentier huisde. Later zat er een chemisch bedrijf met als gevolg een fikse bodemverontreiniging. Dit pand stond aanvankelijk op de B-lijst van de Taakgroep, die het later echter afvoerde als twijfelgeval.

Taakgroep Selectie

DONATEURS VAN STIEL

(minimum-donatie f 27,50 per jaar)

- * Ontvangen als welkomstgeschenk naar keuze VASTGELEGD VOOR HET VERGAAT, de catalogus van de fototentoonstelling over het industriële erfgoed in Rijnland en Bollenstreek of DE KUNST VAN HET BEWAREN, de catalogus van de Tentoonstelling "Kunst en Nijverheid in Leiden 1800-1950";
- * Ontvangen 4 maal per jaar het tijdschrift *STIELZ* dat gaat over de geschiedenis van de Leidse industrie;
- * Ontvangen uitnodigingen voor excursies, tentoonstellingen en lezingen die de stichting organiseert;
- * Ontvangen korting op publicaties van Stiel in boekvorm.

ABONNEES VAN STIELZ

(abonnement f 20,- per jaar)

- * Ontvangen 4 maal per jaar het tijdschrift *STIELZ* dat gaat over de geschiedenis van de Leidse industrie;
- * Ontvangen korting op publicaties van Stiel in boekvorm.

BEDRIJFSDONATEURS VAN STIEL

(minimum-donatie f 100,- per jaar)

- * Ontvangen 4 maal per jaar het tijdschrift *STIELZ*., desgewenst meer exemplaren. *STIELZ* gaat over de geschiedenis van de Leidse industrie;
- * Ontvangen uitnodigingen voor excursies, tentoonstellingen en lezingen die de stichting organiseert;
- * Beschikken, desgewenst, over advertentieruimte in het tijdschrift *STIELZ* ;
- * Kunnen een beroep doen op de stichting voor:
 - lezingen op personeelsavonden;
 - stadswandelingen en cultureel-historisch (ladies) programma voor gasten;
 - het organiseren en begeleiden van rondvaarten langs het industrieel en waterbouwkundige erfgoed van Leiden en omstreken;
- * Kunnen de stichting inschakelen voor advies, ondersteuning en bemiddeling bij vraagstukken van:
 - bedrijfshistorie (onderzoek en beschrijving);
 - bewaren of vernietigen van wat materieel of in geschrift herinnert aan de bedrijfshistorie;
 - herbestemming van historische bedrijfsgebouwen.

WERKGROEPLEDEN VAN STIEL

- * Zijn actief in projectengroepen op het gebied van onderzoek, inventarisatie, publicaties, voorlichting, advisering, tentoonstellingen en behoudsacties;
- * Ontvangen 4 maal per jaar het tijdschrift *STIELZ* dat gaat over de geschiedenis van de Leidse industrie;
- * Ontvangen uitnodigingen voor excursies, tentoonstellingen en lezingen die de stichting organiseert;
- * Ontvangen korting op publicaties van Stiel in boekvorm.

Luba Uitzend Buro, 30 jaar jong!

De huisstijl-ontwikkeling van een pionier in flexibele arbeid.

Luba Uitzend Buro bestaat in 1998 dertig jaar. Sinds de start in 1968 is het bedrijf uitgegroeid van een eenmansbureau dat hoofdzakelijk studenten aan een bijverdienste hielp, tot een uitzendorganisatie met meer dan dertig vertigingen. Deze zijn te vinden in de provincies Zuid-Holland, Noord-Holland, Utrecht en Friesland. Hieronder vindt u in vogelvlucht een presentatie van Luba's huisstijl door de jaren heen. Vanaf 1977 werd bij het consequent verticaal geplaatste logo het lettertype Bodoni gebruikt. Later diende de firmanaam als 'paraplumerk' voor onder meer SNT-Luba (uitzenden van telemarketeers), Luba Diensten (detachering) en Luba Consulting (studenten werkprojecten).

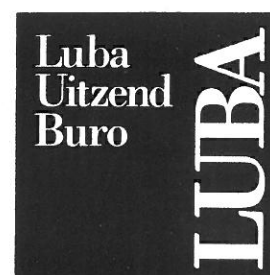
Logo Luba Uitzendbureau
bruin op geel (1968)

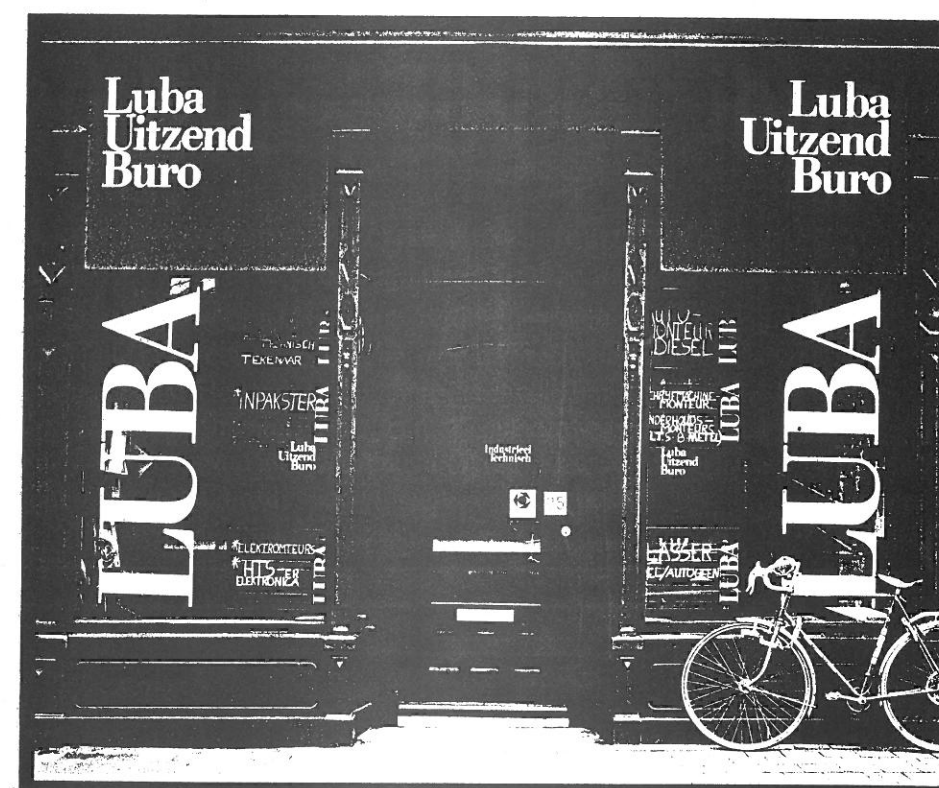
Logo Luba 'voor alle uitzendkrachten'
bruin op geel (1973)

Logo Luba Uitzend Buro
rechts lijnend (1977)

Logo Luba Uitzend Buro
in kader geplaatst, links lijnend,
geel/wit op bruin (1994)

Luba Leiden, Nieuwe Rijn 35
Eerste pand in nieuwe huisstijl (1978)